

SUMARI

Pròleg.....	9
1. Via Laietana, la casa dels horrors	15
2. L'anarquista osonenca que va voler matar Franco..	33
3. Bacallà al pil-pil al camp de concentració de Miranda de Ebro.....	37
4. Tomasa Cuevas, punta de coixí contra la tortura...	41
5. Joaquim Puig Pidemunt, la premsa afusellada.....	45
6. Els cristians que van refer el catalanisme.....	49
7. Núñez i Creix, al principi de la reconciliació	53
8. Western de la mort de l'anarquista Quico Sabaté..	57
9. El final diferent de la nostra llista de Schindler	61
10. Vaga de tramvies, la primera derrota dels anys de la victòria.....	65
11. La lluita de les dones invisibles	69
12. Quan Jordi Pujol va ser un heroi	73
13. El vestit civil de l'abat Escarré.....	77
14. “El camarada Bonet” i l'atemptat que mai no va existir	81
15. La Caputxinada, el març del 66 abans del maig del 68.....	85
16. Salvador Espriu segons la seva fitxa.....	89
17. El socialisme acollidor de Joan Reventós.....	93

18. El Guti i Vázquez Montalbán, l'herència Grimau ...	97
19. Capellans contra el nacionalcatolicisme.....	101
20. Miquel Horta i Jaume Josa: els antecedents poli- cials de l'excel·lència.....	105
21. Les esglésies pis franc. El factor Aragay.....	109
22. 1970: Franco torna a ocupar Barcelona.....	113
23. La universitat de les últimes batalles.....	117
24. La tancada de Montserrat segons un confident.....	125
25. Folch i Ribó. Intel·lectuals a primera línia.....	129
26. Les clandestinitats del carrer Vallmajor: els Bonet.	135
27. La <i>Novena Simfonia</i> segons Pau Casals.....	139
28. Raimon i l'estètica de la mobilització.....	143
29. API, la premsa lliure contra la censura.....	147
30. Perillous socialdemòcrates. El llegat Pallach- Barrera.....	151
31. Cantants a la llista negra.....	155
32. "Els 113": la detenció més gran jamai contada.....	159
33. Les ulleres de Jordi Carbonell: tortura contra la llengua.....	163
34. Pere Fages, l'ambaixador de la Catalunya clandes- tina.....	167
35. Les morts creuades de Txiki i Solé Sugranyes.....	171
36. Lluís Llach, la reivindicació que no cessa.....	175
37. Miquel Sellarès, mariscal de la seguretat.....	179
38. Cloenda Benet: biografia de la història.....	183
39. El passat en present i els que no hi són i haurien pogut ser-hi.....	187
Epíleg. Homenatge als pares.....	191

PRÒLEG

Aquest llibre és una crònica de la lluita contra la dictadura. Memòria de la resistència antifranquista.

Són episodis que comencen i acaben, sovint posant cara i ulls als personatges, buscant què van fer i com ho van viure, i en conjunt donen una idea del que va ser la resistència democràtica contra el franquisme, a favor de les llibertats polítiques i nacionals. A partir d'històries amb contingut humà, recreades literàriament: tempto sempre el periodisme literari, perquè el periodisme és literatura almenys des que, quatre-cents anys abans de Crist, Heròdot va escriure les seves cròniques pensant-se que escrivia història per tal que més de dos mil anys després Josep Pla escrivís història pensant-se que escrivia cròniques.

En tots els casos que presento en aquest llibre, tracto temes que he investigat jo, i hi ha per tant la meua aportació creativa personal, i a vegades una implicació que els procura fer vius i àgils. Ho anomeno “periodisme de la vivència”, un gènere que et pots permetre quan allò que has contat informativament en tercera persona en temps present, ja és a la història en present històric o passat, i també hi és qui l'escriu i com la va escriure.

Vaig viure la lluita antifrancista en primera persona. El novembre de 1970, als divuit anys, debutava com a víctima d'una pallissa de certa envergadura del cos de la Policia Armada, els tristament cèlebres grisos, que eren del trist color del seu uniforme en metonímia. Després, vaig tenir un aparell de propaganda a casa i vaig transitar per diferents clandestinitats amb renoms, àlies i noms de guerra. Quan em vaig dedicar professionalment al periodisme, al final de tot allò, sabia perfectament que tenia una història tan llarga que em podria durar tota la vida.

Narrar episodis i situar-los amb un *background* de primera magnitud, i tenint a l'abast tots els protagonistes d'aquell veritable *dramatis personae* del combat contra la intolerància. Sagnant, cruel, morbosa. Disposava d'un factor tant o més important per explicar-ho: estava en condicions d'evocar sensacions, de pintar un quadre que fos alhora figuratiu i impressionista o, com a músic, tocar al piano Beethoven i Debussy. Em mancava, tanmateix, la visió dels altres, l'alteritat del contrast sense el qual no hi ha periodisme i la història muta a hagiografia i llegenda. Vaig buscar l'alteritat i la vaig trobar: abans d'acabar l'hivern de 1985, vaig parlar amb agents de la Brigada Social, la policia política del franquisme, i vaig consultar la fitxa de Salvador Espriu, el poeta nacional que m'havia confiat algunes de les seves últimes confidències sobre la seva vida i obra per tal que les escrivís. Ho vaig fer.

Ferran Cardenal, governador civil del primer govern socialista, va autoritzar-me aquella consulta tan sensible: ningú no havia vist aquells informes tret dels franquistes que els feien per a consum intern i a voltes restringit amb tamps de "confidencial" o "secreto". El que vaig descobrir en aquells

arxius era un tresor per al periodisme i per a la història, i vaig demanar d'ampliar el permís d'accés a la paperassa sòrdida de fitxes, atestats i correspondències, que estava a punt de capgirar-se convertint els dolents en bons i els bons, en dolents: allà hi havia la història de l'antifranquisme escrita per la primera línia dels franquistes que s'hi havien enfrontat. Redactada a màquina i a puny i lletra pels que havien torturat i havien assassinat, amb tribunals o sense judicis. Ferran Cardenal va delegar aquella delicada operació en el seu cap de premsa, el col·lega i amic Josep Anton Rosell, que em va facilitar una feina rebuda amb hostilitat per tots aquells policies en risc de mostrar totes les seves vergonyes. El meu record emotiu per a ell, traspasat mentre preparava aquests texts.

Durant un any llarg, 1990, vaig passar cada matí als arxius del Govern Civil i de la Via Laietana, i sense cap mena de control, perquè tenien ordres superiors de deixar-me treballar. Vaig anotar, vaig fotocopiar i em van deixar en dipòsit alguns documents sensibles, amb risc que els fessin desaparèixer com era palès que anaven fent, amb el compromís que quan fos el moment, ho cediria tot a l'organisme públic pertinent. Avui, tot aquell material és al Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) de la Universitat de Barcelona, a l'abast d'investigadors acadèmics.

Jo vaig veure carpetes buides amb llocs indicadors que havien estat molt plenes. Miguel Núñez, personatge capital de la lluita antifranquista que veureu passar per aquestes pàgines, que era tot ell denúncia viva de la maldat de la tortura, detencions i anys de presó a dojo, va comprovar astorat que la seva voluminosa fitxa s'havia fet fonedissa. Quan es va posar a escriure les seves memòries, no va aconseguir res i va

demanar empara al Defensor del Pueblo, que era en aquell moment, any 2002, Enrique Múgica Herzog. El secretari d'Estat de Seguretat, aleshores Ignacio Astarloa, amb Mariano Rajoy de ministre de l'Interior, va contestar que havien localitzat un expedient a Barcelona però que no havien trobat res ni a l'arxiu central de la policia, ni a l'arxiu històric, ni a la comissaria general de la policia científica. La carta, en paper oficial i signatura, acaba: “Se solicitaron antecedentes en el Archivo General de la Administración sito en Alcalá de Henares, estando, en el día de hoy (10 de diciembre de 2002), a la espera de contestación, y en el Archivo Histórico Nacional de Madrid, donde no consta que se haya realizado transferencia alguna respecto a posibles antecedentes del Sr. Núñez.”

En Núñez mateix em va remetre la vergonyosa carta, acompanyada d'una carta seva, escrita a mà. Hi deia al respecte: “En mi lucha por conseguir los informes policiales, he recibido del Defensor (!) del Pueblo la carta que te adjunto y que me ha recomendado no hacer pública (pero tú no eres público, eres un divulgador científico y literario de las bienaventuranzas de los policías esos...)”

El compromís vital de praxi professional amb la lluita contra la dictadura travessa en centenars d'articles el meu periodisme. Vull agrair a Esther Vera, directora del diari *Ara*, la confiança que em va fer publicant durant mig any la sèrie “Memòria de la resistència antifranquista”, que ha estat el fil conductor essencial d'aquest llibre, el setè que escric sobre aquesta temàtica. El “set, ni sis ni vuit” és el meu estimat número sagrat, que convida a la perdurabilitat de les essències i a capgirar aquella sentència sapiencial de les Escripures que

m'acullen, segons la qual “allò que ha passat tornarà a passar; allò que s'ha fet, tornarà a fer-se”. Que no torni el feixisme, que no s'instauri cap dictadura, i abans, que s'extingeixi el que institucionalment queda d'aquella.

Pagès editors

VIA LAIETANA, LA CASA DELS HORRORS

El 4 d'abril de 1945, Tomasa Cuevas, *la Peque*, entra als calabossos de la prefectura de policia de la Via Laietana, que aleshores era la Jefatura, perquè l'idioma era el de l'imperi espanyol que invocaven, tot i que ja només el podien expressar en clau peninsular i una formulació metafísica: “Unidad de destino en lo universal.” El seu testimoni és un dels primers documents que es conserven de la història negra de la tortura que allà s'hi va escriure amb tinta vermella signant declaracions amb sang. La Peque va arribar a Barcelona com a desterrada, en sortir de la presó que havia fet des que els feixistes la van detenir, el 16 de maig de 1939, i la van implicar en activitats d'enllaç i propaganda als últims trams de la defensa republicana de Madrid. Venia de les joventuts del Partit Comunista d'Espanya, i amb prou feines si va tenir temps d'afiliar-se al Partit Socialista Unificat de Catalunya, el PSUC, que ja va caure en mans dels criminals de la Brigada de Investigación Social (BIS).

Em va explicar la seva història a primers dels anys setanta, quan encara es desenvolupava a la clandestinitat, a un pis que resulta que, per atzars immobiliaris, tenia vistes a la Model. El que li van fer a Via Laietana era gairebé el resum d'un comunicat mèdic que li va anar d'un pèl que no fos el

d'una autòpsia: “La base de la columna vertebral desviada, ossos trencats, sang a l'orina i una lesió cervical que em van fer posar-me en mans de metges i haver de descansar dos mesos per refer-me una mica. Mentre vaig estar a les mans de la Social em van fer de tot, però no vaig delatar ningú. Cinc anys després, l'octubre de 1950, en sortir de la segona presó, vaig haver de tornar a l'hospital. Hi vaig estar dos anys per recuperar-me de les tortures.”

La Brigada Social s'articula administrativament del Cuerpo de Investigación y Vigilancia, l'any 1941. Pedro Polo Borreguero, el torturador de Tomasa Cuevas, i Eduardo Quintela, van ser els seus primers caps. Polo es va “especialitzar” en comunistes, i Quintela en anarquistes, per començar amb l'escarni d'anar-se'n a viure al que havia estat el domicili de la ministra de la CNT Frederica Montseny. La VI Brigada Regional d'Informació Social s'instal·la a la prefectura de la Via Laietana, i a partir del primer acte de la tragèdia el nom del carrer es cruspirà l'edifici: els detinguts anaven a Via Laietana, com els detinguts de l'estalinisme anaven a la Lubyanka, la plaça on habitava la seu del KGB.

Si els mètodes sinistres de les “txeques” de la República havien estat d'inspiració soviètica, la nova policia política del franquisme buscava el *background* dels nazis. El *reichsführer* Heinrich Himmler, creador de les SS i de la Gestapo, va venir a Barcelona per controlar els atletes alemanys que havien de participar a l'Olimpíada Popular, que finalment no es va celebrar per la insurrecció del 18 de juliol de 1936. En aquell moment, va planificar els camps de concentració que començarien a construir-se a la “zona nacional”. Però encara va tornar l'octubre de 1940, amb l'avançada de Hitler

que preparava l'entrevista amb Franco a Hendaia. Una de les seves missions era la bogeria de buscar el Sant Graal a Montserrat. L'altra tindria pitjors conseqüències: assessorament i protocols d'una policia sense escrúpols dedicada a perseguir els adversaris i a criminalitzar els demòcrates.

Des del número 126 de La Rambla, a sobre d'on després s'hi va posar la popular cafeteria Moka, hi havia la delegació del III Reich: el seu terrorífic emblema en pedra de l'àliga sostenint l'esvàstica amb les urpes va ser allà mateix, al cor de Barcelona, fins a mitjan anys vuitanta, com també hi era, plantada a la Diagonal, l'estela a la Luftwaffe que va bombardejar Catalunya fent nombroses víctimes civils. Des d'aquella ambaixada, el *reichsführer* va comissionar el comandant Paul Winzer per assessorar la nova policia política franquista. Winzer era membre del partit nazi i de les SS des del 1932, quan tenia vint anys. La primera Brigada Social és una traducció a l'espanyol de la Gestapo, amb Winzer actiu fins que al final de la Segona Guerra Mundial, a efectes de certificat oficial de defunció, mor en un avió abatut pels Aliats. Entra dintre la probabilitat que aquella desaparició, com tantes altres, acabés en una resurrecció amb identitat falsa i la vida normal d'un alemany respectable, representant de la indústria farmacèutica, que s'instal·la a la costa catalana sota l'ombrel·la del clima benigne.

La BIS estava organitzada per "grups", amb els despatxos a la primera planta de la prefectura; als pisos superiors, les sales d'interrogatori; i al soterrani, els calabossos humits amb ferum d'incontinències provocades pels maltractes i del Zotal amb què pretenien desinfectar-les. Els grups de la BIS es repartien en un quadrant de tres torns horaris de vuit ho-

res i eren: Jefatura i Direcció de Serveis; Secretaria; Serveis Extraordinaris Prolongats; Afers Laborals - Grup I; Activitats Catalanoseparatistes - Grup II; Activitats Comunistes - Grup III; Activitats Anarquistes, Trotskistes i Socials - Grup IV; Escortes i Sectes - Grup V; Servei de Guàrdia - Grup VI; Servei d'Universitat - Grup VII. A més dels funcionaris, tenien una xarxa amb molts tentacles de confidents, que els policies anomenaven “col·laboradors”, i les seves víctimes, “xivatos”.

Els mètodes de tortura eren terribles, per més que els eufemismes pretenguessin dissimular-los: “hàbils interrogatoris”, “tercer grau”... Començaven amb un preàmbul anomenat “el corro”, una rotllana de policies rebia el detingut i se l'anaven passant a cops de puny i puntades de peu. Els primers hematomes, el primer brot de sang al nas i a les celles, la pressió punxeguda a la boca de l'estómac que se superposava a l'ofec de la crisi d'angoixa. Però les pallisses sistemàtiques venien després, quan el detingut ja havia estat fitxat, retratat de front i de perfil, i li havien manat que “toqués el piano”: sucar els dits en un tampó de tinta xina i estampar les empremtes. Després d'aquells tràmits, destinats més a desposseir la dignitat que a una identificació que ja disposaven, els baixaven als calabossos. La sentor del còctel abominable d'humitat, orins i el desinfectant industrial entrava pel nas però romania tota la vida al cervell.

Quan cridaven un nom per “diligències”, més eufemisme, els pujaven a les sales d'interrogatori i el drama estava servit. A vegades, les víctimes d'aquells botxins de mort subministrada en dosis letals de dolor ja no podien baixar a la cel·la pel seu propi peu. Tot començava amb una continuació de l'esbatussada de credencial de “benvinguda”. Pegaven de

totes les maneres, de les bufetades als cops amb guies telefòniques, tovalloles mullades, culates de pistola, regles, fuets i porres. Acabada la guerra, a alguns dels presoners els mataren a pallisses a les comissaries.

Quan, en la màxima degradació del vocabulari, els detinguts ja estaven “macerats”, era el moment de les amenaces, de la tortura psicològica, que durant el franquisme era molt efectiva, perquè les amenaces eren reals i hi havia casos ben coneguts en els quals s’havien complert. Les més reiterades eren abocar els detinguts per la finestra i obligant-los a jugar a la ruleta russa, que acabava sent falsa però no menys tremenda. Les amenaces sexuals de violacions i perversions eren comuns amb les detingudes: el masclisme institucional tenia llicència per a matar amb la llei a la mà, la violència de gènere no anava a les banquetes dels acusats, seia als tribunals.

Si, amb tot, el detingut no “cantava” o “derrotava”, no “confessava” el que els policies volien en forma de noms i locals, la maldat pujava de to. Es coneixia per “la banyera” el submergir-hi els caps dels infortunats fins que començaven a ofegar-se i sobrevenien l’ansietat i la taquicàrdia. També es feia en una galleda, a vegades amb l’escarni afegit d’ornar-s’hi. És la versió espanyola del *waterboarding* dels marines americans a l’Irak i Guantánamo. També s’aconseguien efectes similars amb bosses d’escombraries lligades al cap, d’aquí que es conegui també com “la bossa” o “la caputxa”.

“La cigonya” era un epígraf sarcàstic d’una forma de crueltat extrema que de cap manera responia al símil d’una au meravellosa que anunciava canvis estacionals, bellesa i vida. Els detinguts, vestits o despullats, eren emmanillats amb els canells per darrere dels genolls flexionats a la gatzoneta, amb

cops constants per tot el cos, especialment als peus, i un dolor esgarrifós a les articulacions. L'algèsia esdevenia insuportable si a més a més aplicaven elèctrodes en cossos mullats, descàrregues elèctriques que provocaven espasmes. Quan volien retorçar encara més, connectaven el corrent als genitals o apagaven cigarrets a la pell fins a aconseguir el socarrim i el fum de la carn cremada. Finalment, una avantsala de la sala d'autòpsies era “el santcris” o “quiròfan”. Una taula, que podia ser perfectament reciclada d'un dipòsit de cadàvers, aguantava la víctima en decúbit supí, lligada per les cames de tal manera que el mig cos superior pengés. Baixava la sang al cap, cefalees intenses, acompanyades de cops a mà i a màquina.

A la literatura, quan el Dant volta per l'infern del seu viatge iniciàtic, dedica uns quants hendecasíl·labs —la bellíssima traducció catalana d'en Sagarra els respecta— a “aquells tirans” que “varen fer com el llop amb les ovelles”. La perfecta definició dels torturadors, vàlida al segle XIV i als nostres dies. Amb terribles mètodes que, com els versos que els blasmen, aguanten el pas del temps.

El franquisme no va deixar per escrit el rastre de la ignomínia, però se'ls hi va escapar una nota adreçada al governador civil de Barcelona, en la qual el policia encarregat de punxar Ràdio Espanya Independent, la popular Emissora Pirenaica, reconeixia els maltractaments, en fer constar: “Dedicáronse a dar una información detallada de las diferentes torturas que la policía aplica a los nacionalistas vascos, sobre cuyo particular la prensa española guardará la mayor reserva.” Datada el 15 de desembre de 1970, es referia als processats d'ETA per la mort del comissari Melitón Manzanos, barroer exemple del torturador, i a la denúncia concreta i

minuciosa de Mario Onaindia dels horribles maltractaments que li havien infligit.

La funció de la tortura era arrencar confessions que menessin a més detencions, desarticulacions organitzatives i d'aparells de propaganda. Aguantava qui podia i com podia, sense més recursos que el físic d'esperar la pèrdua del sentit per desmai, o mecanismes de defensa psicològics per valorar quin mal similar podrien patir tants companys delatats. Miguel Núñez, un dels noms per als annals de la resistència a la tortura, s'imaginava que la rònega sala del martiri era un teatre i l'estava mirant tothom a qui podia denunciar. Miguel Núñez va ser un dels testimonis de torturats que vaig anar recollint, per tal que aquella història tan fosca, de lesa humanitat, no quedés a mercè dels negacionistes dels crims contra la humanitat del franquisme, incapaços ni tan sols de suportar un recordatori a la porta de la Via Laietana.

La primera postguerra va ser la més dura. Execucions a l'engròs de càrrecs públics, de militàncies modestes delatades per pors i enveges, llargues presons, que van afectar sobretot socialistes i catalanistes, el PSOE a Espanya i ERC a Catalunya, que eren els partits amb major presència institucional. En la fase següent, els comunistes van liderar la lluita antifranguista i el PSUC va esdevenir "el" partit per antonomàsia, per això la llista dels seus martiris és prolixa. Però el PSUC, si bé era el partit comunista, també era altres coses, com ben aviat es va adonar el catalanisme que també defensaven i amb el qual col·laborarien i pactarien. El Compromís Històric a la italiana mai no es va signar, però hi era a la pràctica, primer amb Unió Democràtica de Catalunya i el Front Nacional, i després amb tots els catalanismes que confluiran

en Convergència Democràtica de Catalunya (CDC). La vella i sòlida amistat entre dos companys de carrers infantils i després de facultat de Medicina, Antoni Gutiérrez Díaz, *el Guti*, secretari general del PSUC, i Jordi Pujol, pilar fundacional de CDC, seria el retrat personal d'una panoràmica sociopolítica.

El president del PSUC més carismàtic de la seva història clandestina, Gregorio López Raimundo, i Miguel Núñez, company de Tomasa Cuevas, dirigent del Comitè de Barcelona, van rebre de valent en aquells primers anys en els quals tant era si algun detingut se'ls hi quedava a conseqüència dels maltractaments. El forense certificava el que calgués. El 1959, a l'estudiant Helios Babiano el van rebregar a cops, i quan estava pitjor, el van acarar als seus pares, militants compromesos en la lluita.

El 1960, el catalanisme va tornar a preocupar seriosament la policia, naturalment vinclat al separatisme i a la rebel·lió contra la unitat de la pàtria, que era gairebé el vuitè sagrament, en concordança amb el fet que aquella insurgència militava activament al catolicisme progressista. El maig d'aquell any, Jordi Pujol va tenir esma de denunciar tortures al jutge. El 1961, a l'estudiant de l'Escola Nàutica Vicente Cazcarra, que amb els anys esdevindria secretari del Partit Comunista d'Aragó, li van fer de tot durant tres dies eters en sessió contínua. El 1962, cauen més estudiants de filiació socialista i comunista, entre ells Manuel Vázquez Montalbán i Anna Sallés, just acabats de casar i ella embarassada. Àngel Abad és víctima de nous maltractaments seriosos.

Però aquells detinguts que contrapuntaven els feliços seixanta, dels Beatles contra els Rolling Stones, els Mustang

contra els Sírex, Kubala contra Di Stéfano, i la primera liberalització d'usos i costums, eren gent cultivada, anaven a la universitat que la policia associava a la burgesia. Sortien de la població habitual dels obrers comunistes, els governadors rebien trucades influents que se'ls queixaven, catedràtics i bisbes, empresaris fins i tot “afectos al Movimiento”, i els americans estaven disposats a aplicar a Espanya un Pla Marshall camuflat a canvi de suavitzar tot allò que tan mala imatge donava a la premsa europea.

El comissari Antonio Juan Creix, que s'havia convertit en l'arquetip del policia més dur, va ser enviat als Estats Units l'hivern de 1958 a estudiar amb l'FBI mètodes policials anti-comunistes però amb interrogatoris sense violència: les esmenes de la Constitució nord-americana eren i són molt estrictes amb l'*habeas corpus*. A partir dels anys seixanta, li donen instruccions perquè les posi en pràctica, i són nombrosos els testimonis de càrrec que certifiquen un canvi d'actitud en el mateix Creix, des dels mateixos López Raimundo i Núñez, a Cazcarra i Jordi Conill, que tot i ser acusat d'intent d'atemptat contra Franco i passar deu anys a la presó, m'assegurava que el tracte que li van donar a comissaria no es podia qualificar de tortura. Els escriptors comunistes Paco Candel i Juan Goytisolo deixen escrita la imatge d'un Creix cordial que fins i tot prevé d'actuacions que poden tocar-los de prop.

Tot i la minva de la freqüència i de la intensitat dels mètodes més bèsties, es registren casos duríssims fins a les acaballes del règim. Als primers setanta, maltracten el líder del PSUC a la universitat, Jordi Dagà, i l'intel·lectual independentista Jordi Carbonell.

© del text: Antoni Batista Viladrich, 2021
Autor representat per IMC Agència Literària
© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents
© d'aquesta edició:
Pagès Editors, S L, 2021
Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Primera edició: setembre de 2021
ISBN: 978-84-1303-283-2
DL: L 376-2021
Impress a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

— imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreueu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.